

ІСТОРИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ ПРАГМАТИЧНИХ РІЗНОВИДІВ МОВЛЕННСВОГО АКТУ ВИБАЧЕННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ XVI–XXI СТ.

Буренко Т. М.

ВСТУП

Спрямованість сучасної лінгвістики на дослідження антропоспрямованої проблематики вводить вербалізоване вибачення до кола актуальних питань, які вивчаються здебільш у прагмалінгвістичному руслі.

Історичне варіювання у прагматиці торкається трансформації окремих аспектів мовленнєвого акту (МА) (адресатного й адресантного, денотативного й локутивного, ситуативного, контекстного й метакомунікативного), які є діахронічно змінними, за умови збереження інтенційного й іллокутивного аспектів МА, що забезпечують його діахронічну сталість¹. Функціонуючи в дискурсі, МА також зазнають історичних змін разом із змінами комунікативного принципу ввічливості та під впливом соціокультурних трансформацій мовної спільноти.

Історичні зміни мовленнєвоактових властивостей вибачення в британському дискурсі зумовлені як розвитком мови, літературної традиції, так і суспільства. Об'єкт аналізу – МА вибачення – обмежує найбільш давні приклади текстами XVI ст., бо раніше художня література практично не містила зразків прямого мовлення, які подають релевантний матеріал для класифікування МА.

Теоретичною базою дослідження є когнітивно-дискурсивна парадигма лінгвістичного знання, зокрема, історико-прагматичний підхід, що виходить із системного розуміння спілкування та передбачає вивчення діахронічно сталих (інваріанту) і змінних елементів (варіантів) МА у дискурсі та розглядає історичне варіювання як результат саморозвитку мови та змін комунікативних потреб, зумовлених динамікою культури й суспільства².

1. Корпус дослідження та соціально-етичні засади історичного варіювання вибачення у дискурсі британської лінгвокультурної спільноти

В якості корпусу дослідження за сукупністю мовних, літературних і соціально-етичних параметрів нами обрані приклади англійського

¹ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

² Ibid.

дискурсу чотирьох історичних зрізів: XVI–XVII ст., XVIII ст., XIX ст., XX–XXI ст.

Перший зріз. Приклади МА вибачення XVI–XVII ст. відібрані з драматургічних творів ранньоновіанглійського періоду епох Відродження та Реставрації. У мовному та літературному аспекті драму Відродження відрізняє використання чисельних розмовних виразів, індивідуалізація мовленнєвих партій персонажів. За даними В. Г. Ніконової, у мові авторів слізаветинського періоду, з однієї сторони, реалістично відображається розмовна мова епохи, передається багато реалій, зберігаються характерні комунікативні ситуації, з іншої, спостерігається боротьба з пуританськими тенденціями³. Період XVII ст. характеризується поворотом від мовної свободи часів В. Шекспіра до більшого впорядкування писемно-книжкових, а також усно-розмовних норм літературної мови, що демонструють драматургічні тексти Реставрації

Другий зріз. Літературна традиція і мова XVIII ст. утілені переважно в романах і драмі Просвіщення. Наші приклади засвідчують зниження ролі розмовної мови за рахунок посилення книжково-риторичних елементів під впливом нормалізаторських пуристичних поглядів англійських просвітників XVIII ст.⁴.

Третій зріз. Вікторіанська література, зокрема, роман і частково драма XIX ст. увібрали в себе реалістичну спрямованість переважної більшості письменників, які намагались найповніше відобразити мовну специфіку персонажів⁵. Мова цього періоду змінюється під впливом нормотворчих процесів.

Четвертий зріз. Мова сучасного етапу XX–XXI ст. зазнає змін, пов'язаних із загальним розвитком англійської мови – її словникового складу (колоквіалізмів тощо), стилістичних засобів⁶.

Обрання таких історичних зрізів аналізу відповідає соціально-етичним властивостям спілкування. Так, соціально-культурний гносеологічний аналіз історичного розвитку стилю мовленнєвого спілкування дозволив М. Фуко зробити висновок про існування мінімум трьох періодів з огляду на співвідношення «слів та речей»:

- (1) Відродження – мова існує як річ серед інших речей;
- (2) Просвіщення – мова є засобом вираження думки;
- (3) сучасний етап – мова є самостійною силою. Дискурсивна практика під впливом влади встановлює правила мовленнєвого спілкування⁷.

³ Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетров. ун-ту економіки і права, 2007. 364 с.

⁴ Ibid.

⁵ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв.: монографія. Харків, 1998. 168 с.

⁶ Ibid.

⁷ Фуко М. Археологія знання. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 331 с.

Отже, в соціально-етичному аспекті вирішальними параметрами для виокремлення етапів розвитку МА вибачення є розвиток суспільства (його соціального устрою) та принципів увічливості. Разом вони зумовлюють комунікативний стиль взаємодії у соціумі або етос – конкретний «стиль», узагальнений характер мовленнєвої взаємодії членів суспільства⁸. Ці позалінгвальні аспекти переломлюються через лінгвокультурний рівень мовної особистості – варіативну картину світу, що базується на загальній для епохи базовій інваріантній картині дійсності, і через прагматичний рівень мовної особистості – специфіку мотивів і цілей її поведінки, ієрархію цінностей в її мовній моделі світу.

Разом з лінгвістичними аспектами, що відповідають структурно-мовному, семантичному рівню мовної особистості, позалінгвальні аспекти утворюють узагальнену модель мовленнєвої інтеракції конкретної епохи. Вона включає елементи: соціум, культура, мова, лінгвокультурна спільнота, дискурс, етос (стиль спілкування)⁹. Ця модель дозволяє прослідкувати різноманіття зв'язків понять дискурсу, мовної особи й етосу, а через лінгвокультурну спільноту – зв'язки дискурсу з конкретною культурою й соціумом, що робить її важливою для діахронічних досліджень дискурсу.

У процесі історичного розвитку зміни відбуваються майже в усіх аспектах МА вибачення. Кожний період часу має власні мовленнєві засоби вираження вибачення, які можуть варіюватися або залишатися без змін. Реалізація МА вибачення залежить від цілого ряду чинників, супутніх мовній комунікації, що визначають стратегії і тактики передачі інформації, які складають суть метакомунікативного аспекту МА. Найважливішими серед них є комунікативні принципи або максими дискурсу, зокрема, принцип увічливості.

Історичне варіювання метакомунікативного аспекту МА розглядається як результат соціально-культурних змін в суспільстві, які разом із розвитком мовної системи приводять до того, що в лінгвокультурних спільнотах різних історичних періодів утверджуються різні комунікативні норми й цінності і формуються різні способи їх реалізації як в якісному, так і в кількісному відношенні.

Як свідчить наш аналіз, принципи увічливості не є константами, вони варіюються залежно від соціального й етнокультурного аспектів комунікації конкретної епохи. Етнолінгвокультурна свідомість як система соціальних стереотипів і когнітивних схем належить певній культурі

⁸ Brown P., S. Levinson. Universals in language usage: Politeness phenomena. In E. Goody (Ed.), Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. P. 56–310.

⁹ Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское сопоставительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

й соціуму. Етикет, як і принципи ввічливості етнокультурної спільноти, теж залежить від соціальних, культурних (ціннісних, етичних, естетичних та ін.) компонентів цієї спільноти та її етосу. Як пише Ю. М. Лотман, «кожна культура визначає власну парадигму того, що слід пам'ятати, а що – забути»¹⁰. Мається на увазі, що при відносній стабільності набору даних принципів і правил їх пріоритетність і конкретне наповнення кожного є варіабельними. Зокрема, британська система етикету демонструє не тільки універсальні, ахронічні властивості, а й істотні діахронічні зміни. Так, після XVI ст. дослідники зауважують кількісне зростання стратегій конативної ввічливості¹¹, а з плином часу лише за два останні століття суттєво змінюється комунікативний стиль спілкування, що відзначають як перехід від Вікторіанських чеснот (virtues) до сучасних цінностей (values), як «деморалізацію» суспільства¹².

На вибір стратегій ввічливості впливають такі змінні соціальні чинники, як соціальна дистанція мовця і слухача, ієрархічне співвідношення їх статусів, а також переважна значущість тієї або іншої стратегії в конкретній культурі в ту або іншу епоху¹³.

Історична трансформація принципів увічливості пов'язана із змінами менталітету британців. Так, Вікторіанські цінності охоплювали провідну роль родини, відданість якій прирівнювалась до відданості країні, була частиною громадянських обов'язків. Родина тісно пов'язувалась із домівкою, що втілено у вислові *An Englishman's home is his castle*. Родина і дім утворювали підґрунтя своєрідної громадянської релігії, яка доповнювала релігійні цінності XIX ст. Отже, провідними цінностями середніх класів Вікторіанської доби є цінності родини¹⁴, дому¹⁵, релігії¹⁶.

Навпаки, у XX ст. «індустріалізм та урбанізм-модернізм» зробили британську лінгвокультурну спільноту більш конфронтативною¹⁷. Загальна етична тенденція становлення міжособових відносин у Європі

¹⁰ Лотман Ю. М. Избранные статьи: в 3 т. Таллинн, 1993. Т. 3. 495 с.

¹¹ Jacobson M. Apologies and Apologetic Altitude in Early Modern English. *Nordic Journal of English Studies*. 2004. V. 3. P. 187–204.

¹² Himmelfarb G. *The De-moralization of Society Victorian Virtues to Modern Values*. London : IEA, 1995. 309 p.

¹³ Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

¹⁴ Disraeli B. *Speeches April 3, 1872. The Nineteenth Century Constitution, 1815–1914: Documents and Commentary*. Д. : CUP, 1969. – P. 39–50.

¹⁵ Ruskin J. *Lamp of Memory. The Seven Lamps of Architecture*. London : Everyman, 1956. P. 180–194.

¹⁶ Himmelfarb G. *The De-moralization of Society Victorian Virtues to Modern Values*. London : IEA, 1995. 309 p.

¹⁷ Ibid.

пов'язана з демократизацією, у процесі чого нівелювались кастові перепони та утверджувались особистісні засади у спілкуванні.

Показовим є історична трансформація у вибаченнях із огляду на такі соціокультурні параметри ситуації, як статусно-рольовий баланс комунікантів. Чинник близькості / дистантності мовців є важливим, оскільки дозволяє виявити міжгруповий або внутрішньо груповий характер конфлікту¹⁸, який викликає необхідність вибачення.

Так, в асиметричних ситуаціях кількість корегувальних вибачень мовця перед адресатом вищого статусу суттєво зменшується у досліджуваній проміжок часу (див. табл. 1.1, де статистично суттєві коливання виділені).

Таблиця 1.1

**Історичне варіювання корегувальних МА вибачення
в симетричних і асиметричних ситуаціях спілкування**

Співвідношення статусів \ Період	XVI– XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX– XXI ст.
	%	%	%	%
S ↑ Н	73,4	73,5	66,6	59,6
S ↓ Н	9,4	5,9	9,3	12,3
S → Н	17,2	20,6	24,1	28,1
Усього	100	100	100	100

Як видно з табл. 1.1, у ранньоновоанглійський та період Просвіщення суттєво переважає вибачення, звернене до вищого за статусом або роллю адресата, що зменшується у наш час (73,4 % – 73,5% – 59,6 % відповідно). Навпаки, у симетричних ситуаціях спілкування помічене суттєве зростання вибачень мовця, звернених до рівного за статусом або роллю адресата у наш час порівняно з попередніми періодами. Наприклад:

– Річард – до батька:

And pardon, father, for I knew not thee. (W. Shakespeare, King Henry VI);

– секретар – до членів клубу:

Forgive my butting in. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy)

Знайдене зменшення кількості вибачень в асиметричних ситуаціях компенсується їх збільшенням у симетричних. Наприклад,

– Москва – до Корбаччіо:

At no hand, pardon me. (B. Jonson, Volpone);

– Рейлі – до Осборна:

I'm sorry. (R. Sherriff, Journey's End)

¹⁸ Фролова И. Е. Лингвистическая конфликтология : К проблеме статуса. *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна.* 2003. № 586. С. 56–61.

Таку тенденцію можна частково віднести за рахунок загальної демократизації комунікативного стилю спілкування у наш час.

В інтерперсональному плані превентивні МА вибачення у ситуаціях різностатусного спілкування також демонструють суттєве історичне збільшення висловлень вибачення, звернених до адресата з вищим соціальним статусом у XVIII–XXI ст. та зменшення (майже в чотири рази) кількості вибачень перед адресатом нижчого статусу у нашу добу порівняно з XVI ст., у той час як вибачення в ситуаціях симетричного спілкування зазнають суттєвих коливань у сторону збільшення у XX–XXI ст. порівняно з XVIII ст. (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Історичне варіювання превентивних МА вибачення
в симетричних і асиметричних ситуаціях спілкування**

Співвідношення статусів \ Період	XVI–XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX–XXI ст.
	%	%	%	%
S ↑ H	38,2	56,0	52,0	52,0
S ↓ H	26,5	20,0	14,0	7,0
S → H	35,3	24,0	34,0	41,0
Усього	100	100	100	100

Як видно з табл. 1.2, суттєвим є кількісне історичне коливання вибачень мовця перед адресатом вищого статусу (38,2 % у XVI–XVII ст. – 56 % у XVIII ст.). Наприклад:

– Перегрін вибачається за те, що має намір змінити тему розмови:

Good Sir Politic, I cry you mercy! (B. Jonson, Volpone);

– Партрідж вибачається за свої наступні слова:

'Pardon me, sir', cries Partridge; 'I have determined to follow you wherever you go'. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

Зворотня тенденція до падіння кількості МА вибачення зафіксована у випадках вибачення мовця перед нижчим за статусом адресатом (від 26,5 % у XVI ст. до 7 % у наш час):

– Касіо перепрошує Біанку:

Pardon me, Bianca. (W. Shakespeare, Othello);

– чоловік вибачається перед жінкою:

I'll come again... and now if you'll excuse me I'll just pay a little visit to Mrs Hawkins. (E. Waugh, Brideshead Revisited)

В лінгвістиці відсутні незаперечні відомості щодо стратегій ввічливості¹⁹. Зокрема, відзначають, що негативна ввічливість зростає

¹⁹ Meier A. J. Apologies : What Do We Know? *International Journal of Applied Linguistics*. 1998. V. 8 (2). P. 215–231.

в дискурсі британської лінгвокультурної спільноти у наш час порівняно з ранньоновоанглійським періодом, коли переважала позитивна орієнтація етосу²⁰.

У різні історичні періоди панували різні уявлення про ввічливість, що базувались на соціокультурних та аксіологічних засадах. Ціннісні й культурні переваги XVI–XVII ст. зумовили домінування ввічливості зближення^{21, 22, 23} у той час як у XVIII ст. спостерігається паритет двох типів ввічливості²⁴.

У цілому, у західноєвропейському комунікативному стилі, який увібрав спадщину античних етиків, простежується глобальна тенденція історичного розвитку етосу, універсального для всіх розвинених країн, до збільшення вимог до адресата. Вона є проявом персоналізації, дистанціювання, зростання частки ритуального, фатичного спілкування. Усе це засвідчує, що в наш час домінує ввічливість дистанціювання, яка направлена на запобігання й усунення конфліктів^{25, 26}.

У відповідності до вимог кількісної організації вибірки з кожного з чотирьох періодів – XVI–XVII ст., XVIII ст., XIX ст., XX–XXI ст. – нами відібрано по 600 дискурсивних фрагментів, що містять приклади вибачення.

2. Історичне варіювання прагматичних різновидів мовленнєвого акту вибачення

Історичне варіювання корегуального й превентивного підтипів МА вибачення та їх прагмасемантичних різновидів здійснюється як за рахунок змін у межах їхніх історично сталих різновидів, складних МА і кластерів вибачення, так і через появу або зникнення нових прагмасемантичних різновидів МА вибачення, конфігурації їх кластерів в окремі історичні періоди.

Корегуальні вибачення. У нашому корпусі прикладів виявлено кількісне та якісне історичне варіювання корегуальних МА вибачення

²⁰ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монографія. Харьков, 1998. 168 с.

²¹ Ibid.

²² Brown R., Gilman A. Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*. 1989. V. 18. P. 159–212.

²³ Копытко R. Polite Discourse in Shakespeare's English. Poznan : Wydawnictwo naukowe UAM, 1993. 122 p.

²⁴ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монографія. Харьков, 1998. 168 с.

²⁵ Морозова І. І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2004. 20 с.

²⁶ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монографія. Харьков, 1998. 168 с.

таких різновидів як прохання про вибачення, номінація емоційного стану, виправдовування (аргументація). Крім того в дискурсі XVI–XVII та XIX–XXI ст. з'являється прагмасемантичний різновид визнання провини, а в дискурсі XIX–XX ст. – різновид обіцянки виправитися.

У МА вибачення такого типу в рамках прагмасемантичного поля простежується тенденція до зменшення кількісного складу домінанти та значного зростання центру. Загальні відомості про ці зміни відображені на рис. 2.1.

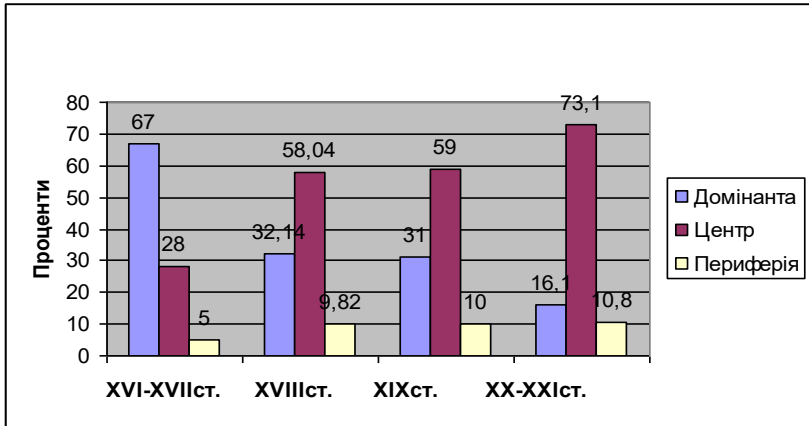

Рис. 2.1. Прагматичне поле корегувальних МА вибачення в XVI–XXI ст.

Розглянемо детальніше зміни, які стосуються кожного різновиду.

МА прагмасемантичного різновиду **прохання про вибачення** демонструють історично сталі якості та історично змінні, до яких належить внутрішній розподіл на підтипи, що виділяються лише у дискурсі XVIII–XX ст. Це:

- 1) прохання як спонування до вибачення (*'Forgive me'*, *'Pardon me'*, *'Excuse me'* і т. п.);
- 2) прохання як запит про можливість надання адресатом вибачення (*'Can you forgive me?'* і т. п.).

Щодо локутивного аспекту таких вибачень, у XVI–XVII ст. підвищення ступеня ввічливості досягається «відстороненням», коли адресант, звертаючись до коронованої особи з проханням про вибачення, говорить про себе в 3-й особі:

Paulina. *No, good my liege Sir, royal sir, forgive a foolish woman.*
(W. Shakespeare, *The Winter's Tale*)

Історично варіативним у проханні як спонуканні до дії є вживання словосполучень-дієслівних фраз, де сема вибачення міститься в іменній частині *pardon (s)* з дієсловами *cry, beg, crave* в XVI–XVII ст. та з дієсловами *beg, ask* у XIX–XXI ст. Наприклад:

Lady Wouldbe. – *I cry your pardons.* (B. Jonson, Volpone);

'Winkle – Tupman – *I beg your pardon for the observations I made just now*'. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of the Pickwick club);

Britannus [disconcerted] *I crave the gentleman's pardon.* (B. Shaw, Caesar and Cleopatra)

У XVI–XVII та XIX–XXI ст. в проханні як спонуканні до вибачення вживається лексема *forgiveness*, яка зустрічається в сполученні з дієсловом *ask*. У нашому корпусі прикладів випадки використання цієї лексеми є поодинокими:

Richard. *Forgiveness, horse!* (W. Shakespeare, Richard II);

I have come back to ask forgiveness on my knees. (Ch. Dickens, Dombey and Son)

Характерним для МА вибачення виключно у XVI–XVII ст. є використання імперативних речень з апологетивною лексемою в іменній частині словосполучення:

Hamlet. *Give me your pardon, sir.* (W. Shakespeare, Hamlet)

Аналіз матеріалу свідчить, що лексема '*mercy*' в цьому прагма-семантичному різновиді МА вибачень зустрічається тільки в дискурсі XVI–XVII ст. З цією лексемою вживається єдине дієслово '*cry*', яке здатне поєднуватися з дієслівним інтенсифікатором *do*:

Gloucester. *Madam, my mother, I do cry your mercy.* (W. Shakespeare, Richard III).

Період XIX–XXI ст. характеризується появою у проханні як спонуканні до дії нової апологетивної лексеми '*apology / apologize*'. Іменник '*apology*' використовується з дієсловами '*tender*' та '*owe*', інтенсифікується модальним дієсловом '*ought*':

'*I am glad to hear it*', said the fierce man, '*I withdraw my expressions. I tender an apology*'. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club);

Crouchback, I owe you an apology. It isn't you who has been using my thunder-box. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy);

'*I ought to make a hundred apologies to you for calling at such a season*', said Nicholas. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

Особливістю функціонування дієслова *apologize* у МА вибачення XIX–XXI ст. є його вживання:

– у стверджувальному реченні у формі минулого часу:

Ah...look, by the way, I wanted to apologize about the other night... (W. Boyd, A Good Man in Africa);

– з модальним дієсловом 'must':

Raleigh: *Are you a schoolmaster, then?*

Osborne: *Yes. I must apologize.* (R. Sherriff, *Journey's End*);

– з дієслівним інтенсифікатором 'do':

Honor. *Oh, here they are! I must have taken them. I do apologize*
(H. Granville-Barker, *The Voyage Inheritance*);

– як прохання у висловленні підвищеного стилю з відтінком урочистості:

Captain Absolute – I know not how to apologize for her shocking rudeness. (R. Sheridan, *The Rivals*)

Характерною рисою періоду ХІХ–ХХІ ст. є вживання в МА вибачення перформативного дієслова у формі *Continuous*, що підтверджується даними інших дослідників^{27, 28}:

And if I were ance there, it suldna be every fule's errand, begging your pardon, Mr. Francis, that suld take me out o'sight o'Saint Mungo's steeple again! (W. Scott, *Rob Roy*)

За нашими даними, в цілому апологетивні лексеми у складі корегувальних МА вибачення демонструють суттєве варіювання у випадках: *mercy, forgive, sorry, pardon*. Так, лексема *mercy* функціонує лише у ранньоновоанглійський період, що збігається із розвитком лексичного складу мови. Інші лексеми виявляють кількісні коливання у напрямку суттєвого зменшення (*forgive*: 23,5 % – 13,2 % у ХVІ–ХХІ ст.). Найбільш вагомими є коливання лексеми *pardon*, яка фактично виходить з ужитку у наш час (56,8 % у ХVІ ст. – 3,3 % у ХХІ ст.) та відповідне зростання частотності *sorry* (9,3 % у ХVІ ст. – 76,9 % у ХХІ ст.).

Щодо прагматичних маркерів, які трансформують іллокуцію вибачення, у підтипі прохання як спонування до вибачення в ХVІ–ХVІІ та ХІХ–ХХІ ст. використовуються такі лексичні маркери, які підсилюють щирість мовця, як дієслова *pray* та *beseech*. У ранньоновоанглійський період широкого вживання набуває лексема із загальним значенням спонування *pray*, причому *I pray you / thee* трансформується у лексеми *prithiee* (*pr'ythee*). Маркер 'pray' (*prithiee, pr'ythee*), який у ХVІ–ХVІІ ст. є показником мовленнєвого акту реквестиву і функціонує як маркер увічливості в квеситивах та інших МА²⁹, в нашому випадку відіграє роль інтенсифікатора МА вибачення:

²⁷ . Верба Л. Г., Карабан В. И., Алексеенко Л. П. Обsoleteзация и другие исторические изменения директивных речевых актов (на материале произведений В. Шекспира). Формально-семантические корреляции языковых единиц. Киев : УМК ВО, 1989. С. 13–19.

²⁸ Нагайчук В. В. Эволюция иллокутивных глаголов в английском языке ХVІ–ХХ веков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1993. 194 с.

²⁹ Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

Quar. *'Slid, I forgot that, pray you pardon me.* (B. Jonson, Bartholomew Fair);

Beautiful madam, such were his words, if I have made any mistake with regard to your family or connexions, I humbly beseech you to pardon me. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

У дискурсі XVI–XVII ст. таким маркером є і дієслово *entreat*, яке може підсилюватися дієслівним інтенсифікатором *do*:

Hermia. *I do entreat your Grace to pardon me.* (W. Shakespeare, A Midsummer Night's Dream)

Для підсилення прагматичного впливу МА підтипу прохання як спонукання до вибачення дієслова з семою вибачення використовуються мовцем у формі майбутнього часу, при чому варіюються синонімі-апологетивні дієслова: в XVI–XVII ст. – зареєстровані *forgive* та *pardon*, у XVIII ст. – *pardon* та *excuse*, в XIX–XXI ст. – *excuse*:

You will pardon me, therefore; for it was real concern at what I heard made me ask many questions; for I have no impertinent curiosity about me (H. Fielding, The History of Tom Jones);

Mill. *Come, Sir, you'll excuse all defects.* (G. Lillo, The London Merchant or, The History of George Barnwell)

Використання дієслова у формі пасивного стану є характерною ознакою МА вибачення цього різновиду в XVI–XVII та XVIII ст.:

Beggar. *I hope I may be forgiven, that I have not made my opera throughout unnatural, like those in vogue.* (J. Gay, The Beggar's Opera)

В структурному плані в МА вибачення XVIII ст. дієслово *pardon* здатне функціонувати в сполученні з модальними дієсловами *should*, *would*:

I scarce wish you should pardon me. (H. Fielding, The History of Tom Jones);

And, were I sure you would pardon my presumption, I should desire to know your real sentiments on a very particular subject. (G. Lillo, The London Merchant or, The History of George Barnwell)

У МА вибачення XIX–XXI ст. характерною рисою є вживання модальних дієслів *ought*, *have*, *would* з різними апологетивними лексемами:

'I ought to make a hundred apologies to you for calling at such a season', said Nicholas. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby);

You'll have to excuse the looks this morning. (J. Galsworthy, The Silver Box);

'I thought, perhaps', said Kate modestly, 'that if you had not already made a final choice, you would forgive my troubling you with an application'. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

У нашому корпусі XIX–XXI ст. МА вибачення з інфінітивною конструкцією є досить рідковживаними:

Put your head there, because I want you to forgive me, and not to be indignant with me for not telling you before, as perhaps I ought to have done. (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles)

Із стилістичних маркерів увічливості в цьому різновиді МА вибачення нами відмічені епітети в XVI–XVII та XIX–XXI ст. та гіперболи у XVIII та XIX–XXI ст.:

Iago. *Seignior Gratiano? I cry your gentle pardon.* (W. Shakespeare, Othello);

Aye craving your honour's pardon. (W. Scott, Rob Roy);

Joseph Jurface. *Sir, I beg you ten thousand pardons for keeping you a moment waiting.* (R. Sheridan, The School for Scandal);

A thousand devils! – and pardons! Other horses? at this hour? (Ch. Dickens, Dombey and Son)

Синтаксична структура окличного речення також підсилює щирість висловлення в XVI–XVII та XIX–XXI ст.:

'I beg your pardon! Madam! Mrs. Dombey!' cried the soft and nimble Carker at her side in a moment. (Ch. Dickens, Dombey and Son)

На синтаксичному рівні використовуються також різні типи повторів (простий контактний (1), розширений (2), кільцевий (3)), які слугують засобом емоційного підсилення змісту висловлення³⁰, наприклад:

(1) Cleopatra. *Pardon, pardon!* (W. Shakespeare, Antonio and Cleopatra);

(2) Sir Politic. *Pardon, I must crave your courteous pardon.* (B. Jonson, Volpone);

(3) *Pray forgive me. I forget these chains of association in the interest I have. Pray forgive me.* (Ch. Dickens, Dombey and Son)

У прагмасемантичному різновиді прохання про вибачення набір інтенсифікаторів-прислівників значно збільшується. Так, в XVI–XVII ст. таким інтенсифікатором є *humbly*:

Autolycus. *I humbly beseech you, sir, to pardon me all the faults I have committed to your worship and to give me your good report to the prince my master.* (W. Shakespeare, The winter's tale)

У XVIII ст. єдиним прислівником, знайденим нами в МА вибачення цього прагмасемантичного різновиду є *sincerely*, в якості інтенсифікатора іноді вживається іменник *sincerity*:

Again I sincerely ask your pardon, and will do so as often as I shall ever think of you. (D. Defoe, Moll Flanders);

I ask your pardon with the greatest sincerity. (D. Defoe, Moll Flanders)

У XIX–XXI ст., за нашими даними, вживаються такі прислівники: *very, so, dreadfully, exceedingly, really, awfully, humbly*. Наприклад:

³⁰ Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. Київ : Вища школа, 1991. 270 с.

Raleigh: *I'm awfully sorry, Dennis. I – I didn't understand.* (R. Sherriff, Journey's End);

Honor. *Am I interruptsng business? I'm so sorry.* (H. Granville-Barker, The Voyage Inheritance);

My dear fellow, I really am sorry. I promise I won't keep you up a minute longer. (G. Green, The Human Factor)

У цілому, в британському дискурсі досліджуваних періодів прохання про вибачення виявляється єдиним різновидом, здатним до реалізації у прямий та непрямий спосіб. Усі інші прагмасемантичні різновиди вибачення передаються виключно непрямом.

У поодиноких випадках у англійському дискурсі XVI–XXI ст. нами зафіксоване вживання лексеми *please* як такої, що передає інтенцію вибачення:

'Then why the devil didn't you come before?'

'Please, sir, I feel asleep over the fire', answered Smike, with humility. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby);

'I am lost, if you please!' said Florence. (Ch. Dickens, Dombey and Son).

Виправдовування-вибачення виражається у непрямий спосіб, причому його значення декодується лише з контексту та ситуації. Як пише Ю. Хабермас, «тлумачення, твердження, пояснення та виправдовування, що супроводжують взаємодію людей, несуть ту чи іншу інформацію; вони відповідають на запитання, з їхньою допомогою можна про щось дізнатися»³¹. Так, у дискурсі XIX–XXI ст. у таких вибаченнях знаходимо поодинокі приклади використання лексеми *please* у якості апологетивної:

There are moral obligations, too. Please. I can't explain, but it's most important to me. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy)

В окремих випадках *please* функціонує у складі мовленнєвого стереотипу, а отже не потребує контексту для розуміння адресатом:

Miss Roberts (coming to Mrs. Baxter). *If you please, Mrs. Baxter, I'm having such trouble with Gladys and Margery.* (H. Davies, The Mollusc)

Прохання як запит про можливість вибачення зазвичай має форму питального непрямого висловлення, тобто реалізує МА вибачення у непрямий спосіб. Питання про те, чи вибачить адресат, усуває необхідність прямого вибачення адресанта. В таких МА домінує метакомунікативний мовленнєвоактовий аспект – адресант чекає на відповідь адресата і зазвичай її отримує. Наприклад:

But you do not forgive me?

O Tess, forgiveness does not apply to the case! (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles)

³¹ Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1995. С. 84–90.

Починаючи з XIX–XXI ст. прохання як запит про можливість вибачення представлені у нашому корпусі у вигляді загальних питань з лексико-синтаксичною структурою *Will you do p? Do you do p? Can you do p?* Наприклад:

Will you forgive me when you know what I have done? (W. Collins, the New Magdalen);

Do you forgive me for all this? (Ch. Dickens, David Copperfield);

Tess, can you forgive me for going away? (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles)

Крім питальної структури речення для підсилення впливу на слухача у висловленнях такого типу у XVIII ст. використовується також дієслово з семою вибачення в пасивній формі:

Faulk. *How shall I plead to be forgiven this last unworthy effect of my restless, unsatisfied disposition?* (R. Sheridan, The Rivals)

Як іменник апологетивна лексема *excuse*, за нашими даними, функціонує виключно в XIX–XXI ст. в проханні-запиті про можливість вибачення:

Is there no excuse for my intruding myself on you? (W. Collins, The Moonstone)

Прагмасемантичний різновид МА вибачення **номінація емоційного стану** демонструє історичні зміни, починаючи з XVIII ст. Так, мовленнєвий стереотип *I am sorry* у період Просвіщення зафіксовано з модальним дієсловом *should*:

I should be very sorry for that', says the parson. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

У дискурсі XIX–XXI ст. цей стереотип використовується із дієсловами у формі майбутнього часу:

If so I shall be very sorry for the little that I have had to do with the matter, in encouraging these first beginnings. (O. Goldsmith, She Stoops to Conquer or, The Mistakes of a Night)

Речення з *sorry* здатні функціонувати як без комплементу, так і з приєднаним комплементом, уведеним *that, about*:

I'm very sorry about the pepper, sir. (R. Sherriff, Journey's End)

У XIX–XXI ст. в цьому різновиді з'являються маркери емотивності, а саме інтенсифікатори емотивної іллокутивної складової вибачення: *very, deeply, so, really, awfully*. Таким чином, ступінь емотивності значно підвищується в порівнянні з минулими періодами. Наприклад:

I say, I'm awfully sorry for not recognizing you. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy);

Julie, I'm so so sorry. Please forgive me. I love you Julie. I would never want to hurt you. Never! You're a Gemini like me. You understand we have

moods. You know I love you, right? (C. Jones, K. Jones, J. Buhring, Not Without My Sister)

В окремих випадках використовують мітігатори-пом'якшувачі, які допомагають зберегти обличчя мовця:

Basil, I am sorry. I am really sorry. I don't know what was wrong with me then. Please forgive me. I promise I will come back to the mosque if that's what you want me to do. (S. M. Y. Addonia, The Consequences of Love)

У нашому корпусі також відмічено використання різних типів повтору в цих МА вибачення. Так, в наступному прикладі кільцевий повтор поєднується з еліптизованим розширенням (*very sorry*):

I'm sorry I inflicted myself on you for so long, very sorry. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy)

Іллокуція вибачення в МА цього різновиду може бути визначена з контексту навіть за відсутності лексем, які передають емоційне переживання сорому або каяття, наприклад:

'There now, Eliza, it's too bad for me to make you feel so, poor girl!' said he, fondly; 'it's too bad: O, now I wish you never had seen me – you might have been happy!' (H. Beecher-Stowe, Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly)

В останньому прикладі спостерігається поєднання лексичного інтенсифікатора *too* й емоційно забарвленої лексеми *bad* з повтором.

У структурі прагмасемантичного різновиду **виправдовування** історичне варіювання в МА XVIII та XIX–XXI ст. стосується лексико-семантичної структури: поява розгорнутої форми *I mean / meant no harm* замість стислої *didn't mean*:

I mean no harm – only to keep you from falling. (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles)

Визнання провини – прагмасемантичний різновид корегувальних МА вибачення – діахронічний змінний, у нашому корпусі зустрічається лише у XVI–XVII та XIX–XXI ст. Він відповідає перформативній формулі

[*I admit I did smth wrong*], де *smth* – попередня дія.

Ситуативною характеристикою МА визнання провини є те, що він реалізує іллокутивну функцію вибачення без експліцитної формули вибачення, тобто непрямо. У XIX–XXI ст. в МА цього різновиду зустрічається повтор.

Реалізуючи такий МА, адресант усвідомлено приносить вибачення, інакше таке висловлення є безглуздом, причому визнання мовцем своєї провини і вибачення здійснюється і без називання відповідної малефективної дії. Наприклад:

'It was my fault; all my fault, sir', replied poor Arabella, weeping. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

Обіцянка виправитись як прагмасемантичний різновид корегувальних МА вибачення реєструється у нашому корпусі тільки в ХІХ–ХХІ ст. Такий МА характеризується формулою

[I promise you not to do p any more], де *p* – попередня дія.

Цьому різновиду МА притаманна виключно неконвенціоналізована форма мовного вираження. У такому МА адресант, вибачаючись за певну малефективну дію, обіцяє ніколи не повторювати її в майбутньому. Наприклад:

There – I give you my hand to kiss and I will never try to deceive you again. (W. Collins, *The Black Robe*)

Наші дані про кількісне варіювання прагмасемантичних різновидів корегувальних МА вибачення в англійському дискурсі ХVІ–ХХІ ст. унаочнено в таблиці 2.1, де цифри суттєвих коливань виділені графічно:

Таблиця 2.1

Історичне варіювання прагмасемантичних різновидів корегувальних МА вибачення

Прагмасемантичний різновид МА	XVI–XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX–XXI ст.
Історично стали				
Прохання про вибачення	89,2 %	82,2 %	77,2 %	77,3 %
Номінація емоційного стану	5,8 %	6,9 %	8,5 %	8,7 %
Виправдовування	0,7 %	2 %	2,4 %	2,3 %
Історично змінні				
Визнання провини	0,7 %	–	2,4 %	2,2 %
Обіцянка виправитися	–	–	0,5 %	0,5 %
Кластер різновидів	3,6 %	8,9 %	9 %	9 %
Усього	100 %	100 %	100 %	100 %

Як видно з табл. 2.1, статистично суттєві зрушення охоплюють прагмасемантичний різновид прохання про вибачення (діахронічна редукція з 89,2 % до 77,2 % у ХVІ–ХХІ ст.) та функціонування кластерів окремих різновидів вибачення (їхнє зростання майже втричі). Хоча новий різновид – обіцянка виправитись – з'являється у сучасний період, його кількість обмежена долями відсотка (0,5 %).

В усі досліджувані періоди **прагмасемантичні різновиди корегувальних МА вибачення** здатні поєднуватись у **кластери** різних конфігурацій, причому історичного варіювання зазнають як конфігурації кластерів, так і їхня кількість. Отримані дані про наявність або відсутність кластерів у досліджуваних періодах, підсумовані у таблиці 2.2. Як видно із таблиці, у дискурсі ХVІ–ХVІІІ ст. зустрічаються лише три

конфігурації кластерів (1, 2, 3 та 1, 2, 4 відповідно), у той час як у дискурсі XIX–XXI ст. кількість конфігурацій потроюється.

Таблиця 2.2

Кластери прагмасемантичних різновидів МА вибачення

№	Кластер різновидів	XVI–VII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XIX–XXI ст.
1	Прохання про вибачення + номінація емоційного стану	+	+	+	+
2	Прохання про вибачення + визнання провини	+	+	+	+
3	Прохання про вибачення + обіцянка виправитися	+	–	+	+
4	Прохання про вибачення + виправдовування	–	+	+	+
5	Визнання провини + обіцянка виправитися	–	–	+	+
6	Номінація емоційного стану + визнання провини	–	–	+	+
7	Виправдовування + обіцянка виправитися	–	–	+	+
8	Визнання провини + виправдовування	–	–	+	+
9	Номінація емоційного стану + виправдовування	–	–	+	+
10	Прохання про вибачення + визнання провини + обіцянка виправитися	–	–	+	+

За нашими даними, в усі періоди функціонують конфігурації кластерів (1) і (2) (див. табл. 3). Ці конфігурації слід визнати історичними константами, що містять різновид прохання про вибачення:

(1) прохання про вибачення + номінація емоційного стану: *I'm so sorry, dear. I feel most unhappy about our quarrel.* (H. Davies, The Mollusc);

(2) прохання про вибачення + визнання провини:

I was wrong. I beg your pardon. Be friendly. Forgive me. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club)

Спільним для XVI та XIX–XXI ст. є кластер (3) прохання про вибачення + обіцянка виправитися, а для XVIII та XIX–XXI ст. – (4) поєднання прохання про вибачення та виправдовування:

(3) Forgive me, therefore, a little innocent raillery. But I promise you I will never mention his name any more. (H. Fielding, The History of Tom Jones);

(4) I am sorry. I didn't mean to say that. (G. Green, The Human Factor)

МА вибачення XIX–XXI ст. характеризуються наявністю кластерів, які містять два і навіть три різних прагмасемантичних різновиди вибачення. Отже, в дискурсі цих періодів нами знайдено такі поєднання:

(5) визнання провини + обіцянка виправитися:

I was wrong; I was wicked. I will feel any way, do any way, – only don't distress yourself; don't sob so. (H. Beecher-Stowe, Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly);

(6) номінація емоційного стану + визнання провини:

I am sorry to wound you. I did wrong – I admit it. (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles);

(7) виправдовування + обіцянка виправитися:

'I didn't mean no harm, Sir', whimpered Rob, putting one hand to his throat, and the knuckles of the other to his eyes. 'I'll never come again, Sir'. (Ch. Dickens, Dombey and Son);

(8) визнання провини + виправдовування:

It was my fault, I believe; but I had no intention of offending you, and no idea that I was doing so. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby);

(9) номінація емоційного стану + виправдовування:

Ethel [touched]. Geoff, dear, I'm sorry I hurt you. I didn't mean to. (J. Hankin, The Cassilis Engagement);

(10) прохання про вибачення + визнання провини + обіцянка виправитися:

Forgive me, Eustace! This is my first sin against you. It shall be my last. (W. Collins. Law and the Lady)

Якщо у дискурсі XVI–XVIII ст. функціонують лише три з винайдених конфігурацій кластерів прагмасемантичних різновидів МА вибачення, то пізніше зафіксовано по десять конфігурацій у кожному періоді, що засвідчує суттєве історичне варіювання кластерів МА вибачення та виявляє тенденцію до історичного збільшення їх різновидів.

Превентивні вибачення. Історичні зміни в рамках прагмасемантичного поля превентивних МА вибачення прослідковуються в якісному та кількісному плані. За нашими даними, поданими на рис. 2.2, відбувається поступове суттєве зменшення кількісного складу домінанти (вдвічі) та збільшення центру (більше ніж на 20 %) (зауважимо, що периферія в прагмасемантичному полі превентивних МА вибачення відсутня). Часовою межею трансформаційних процесів є XVIII ст.

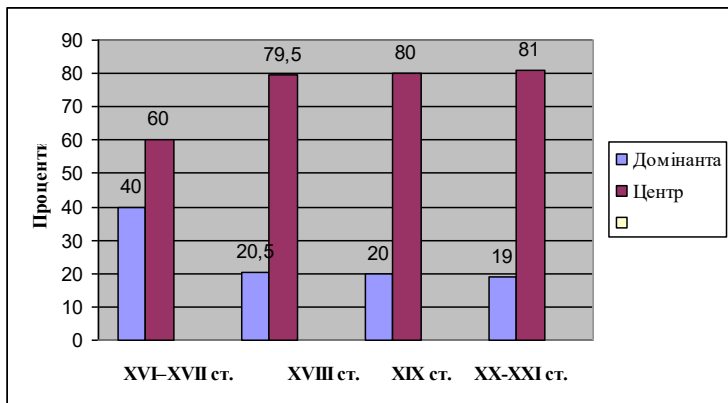

Рис. 2.2. Прагмасемантичне поле превентивних МА вибачення XVI–XXI ст.

Характерною рисою локуції превентивних МА вибачення XVI–XVII ст. є вживання фраз, де сема вибачення міститься в іменній частині – *mercy, pardon*, з дієсловами *cry, crave*. За даними нашого дослідження лексема *mercy* зустрічається виключно з дієсловом *cry* і може інтенсифікуватися вигоком *O*, звертанням, прислівником, модальним дієсловом та окличною інтонацією:

Bottom: *I cry your worship's mercy heartily; I beseech your worship's name?* (W. Shakespeare, *A Midsummer Night's Dream*);

Sir Politic. *Sir, I must crave Your courteous pardon.* (B. Jonson, *Volpone*)

Тільки в цьому періоді лексема *pardon* зафіксована нами в множині:

Sir Nov. *Madam, I ask your ladyship ten thousand pardons. There's a person of quality expects me at my lodging extraordinary business.* (C. Cibber, *Love's Last Shift*)

Дієслово *crave*, яке функціонує виключно у вибаченнях цього періоду, вживається у формі як теперішнього, так і майбутнього часу:

Peregrine. *Good Sir Politic, I cry you mercy! I have heard much of you.* (B. Jonson, *Volpone*);

Malcolm. *But I shall crave your pardon:*

That which you are, my thoughts cannot transpose:

Angels are bright still, thou the brightest fell:

Though all things foul would wear the brows of grace,

Yet grace must still look so. (W. Shakespeare, *Macbeth*)

Для превентивних МА вибачення XVIII ст. характерним є модальне дієслово *can*, яке не зустрічається більше в жодному з періодів. Результати нашого дослідження свідчать, що це дієслово вживається виключно з апологетивною лексемою *forgive*:

Lucy. *If you can forgive me, Sir, I will make a fair confession, for to be sure, he hath been a most barbarous villain to me.* (J. Gay, The Beggar's Opera)

Характерною особливістю цього періоду є кількісне збільшення лексем, які зустрічаються у формі майбутнього часу. За нашими даними, це вибачення, складовою яких є лексеми *excuse* у формі і загального питання, і ствердження та *forgive* і *pardon* виключно у формі твердження:

Mrs. Seal. *Now I have seen you thus far, Sir Geoffry, will you excuse me a moment while I give my necessary orders for your accomodation?* (R. Steele, The Conscious Lovers);

Indeed, you will excuse me, good woman, but I was surprized to see all those fine things in your house. (H. Fielding, The History of Tom Jones);

Sir, I doubt not but you will readily forgive me for taking the liberty of requesting your assistance in recommending an old friend to his Grace the Archbishop as Governor of the Charter-house. (J. Boswell, The Life of Samuel Johnson);

'You will pardon me', cries Jones, 'but I have always imagined that there is in this work you mention as great variety as in all the rest'. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

Відмінною рисою превентивних МА вибачення XVIII ст. є вживання апологетивної лексеми *forgive* у формі пасиву:

I hope to be forgiven the liberty which I shall take of informing your Ladyship. (J. Boswell, The Life of Samuel Johnson)

У дискурсі XVIII ст. зростає кількісний склад прислівників-інтенсифікаторів МА вибачення за рахунок *readily, very, indeed*:

Maria. *I am very sorry ma'am, the town has so little to do* (R. Sheridan, The School for Scandal);

Indeed, Mr. Allworthy, you must excuse me, but I am surprized to hear you talk in such a manner. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

За нашими даними, в цілому протягом аналізованого періоду апологетивні лексеми у складі превентивних МА вибачення суттєво варіюються у випадках вживання: *mercy, excuse, sorry, pardon*. Згідно із загальним розвитком словникового складу, лексема *mercy* функціонує лише у XVI–XVII ст. та виходить із ужитку пізніше. Суттєво збільшується кількість лексем *excuse*, але найбільш помітними є коливання *pardon* та *sorry*, частотність яких фактично зрівнюється у наш час (38,6%), хоча вона суттєво розрізнялась у ранньоновоанглійський період: *pardon* абсолютно переважала інші лексеми (61,2%), а отже, вони демонструють протилежні тенденції: частка *sorry* зростає (7,5% у XVI ст. – 38,6% у XXI ст.), у той час як зараз частка *pardon* вдвічі зменшується (61,2% – 38,6% відповідно).

Серед засобів модифікації іллокутивної сили МА вибачення у пре-вентивних МА вибачення XIX–XXI ст. характерною рисою є зміна якісного складу прислівників-інтенсифікаторів. У дискурсі цього періоду переважно функціонує лексема *very*:

'I am very sorry, Mrs. Raddle', said Bob Sawyer with all imaginable humility, 'but the fact is, that I have been disappointed in the City today'. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club);

Особливістю вибачення сучасного періоду є вживання лексеми *pardon* у питальних реченнях різних типів – загальному питанні, формально розповідному реченні з питальною інтонацією, в еліптизованих реченнях:

What are your objections to my colleagues? – I beg your pardon? (W. Boyd, A Good Man in Africa);

I didn't asked to be called, you know. – Pardon me? (E. Waugh, Brideshead Revisited);

Is that all? – Pardon? (W. Boyd, A Good Man in Africa)

Лексема *Pardon* також зафіксована у сполученнях:

– з модальними дієсловами *have* та *ought*:

I have to ask pardon, ladies, for intruding – but the law, ladies – the law. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club);

'Well, then, Cousin', said St. Clare, drawing her inside, 'I ought to beg your pardon for my good-for-nothing speeches'. (H. Beecher-Stowe, Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly);

– з перформативним дієсловом у формі Continuous:

'Begging your pardon, sir', said Sam, advancing with a bow, 'My master's here, Mr. Pott'. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club)

Останнє відповідає загальній тенденції історичних змін перформативних дієслів, які, за даними В. Нагайчук, суттєво розширюють можливості функціонування у формах Continuous, множини, пасиву тощо у сучасному англійському мовленні³².

У дискурсі XIX–XXI ст. уперше порівняно з попередніми періодами зафіксовано вживання лексеми *sorry* у питальних еліптизованих реченнях. Такі МА-перепитування реалізують стратегію ввічливості і знижують ступінь гіпотетичної загрози обличчю адресата, яку несе в собі подальше питання мовця:

'Sorry?' he said frowning. 'I can't have what?' (W. Boyd, A Good Man in Africa)

Вибачення-перепитування є непрямо реалізованими конвенціональними МА, що мають іллокутивну силу вибачення незалежно від контексту й ситуації.

³² Нагайчук В. В. Эволюция иллокутивных глаголов в английском языке XVI–XX веков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1993. 194 с.

3. Історичне варіювання вибачення у складних мовленнєвих актах

Складні МА, що містять вибачення в аналізованій період, зазнають діахронічного варіювання, найбільш помітного стосовно трансформацій локутивного й іллокутивного аспектів окремих МА, прагмасемантичних різновидів МА вибачення корегувального підтипу, конфігурацій складних вибачень.

Зміни в локутивному аспекті МА вибачення проявляються у функціонуванні в XVI–XVII ст. особливих інтенсифікаторів іллокутивної сили вибачення, які архаїзуються і практично зникають у пізніший період: *beseech*, *cry mercy* і т. ін. Наприклад:

I rather do beseech you pardon me, who earnest in the service of my God, neglect the visitation of my friend. (W. Shakespeare, Richard III);

I cry thee mercy then, for I had thought that thou hadst call'd me all these bitter names. (W. Shakespeare, Richard III)

Приклади нашого корпусу свідчать про можливість розташування МА вибачення як функцій у складних МА в препозиції, постпозиції та інтерпозиції до МА-функцій інших типів. Дані про їхнє історичне варіювання подані у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

МА-функції вибачення у лінійній структурі складних МА

Позиція вибачення – МА-функції	XVI–XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX–XXI ст.
Корегувальні МА вибачення				
Препозиція	60	55	69	74
Постпозиція	20	14	14	16
Інтерпозиція	20	31	17	10
УСЬОГО	100	100	100	100
Превентивні МА вибачення				
Препозиція	89	90	88	88
Постпозиція	–	–	–	–
Інтерпозиція	11	10	12	12
УСЬОГО	100	100	100	100

Суттєві історичні зміни у лінійній структурі складних МА, як свідчить табл. 3.1, простежуються лише для корегувального прагматичного підтипу: це зменшення втричі інтерпозиційних МА вибачень-функцій у наш час порівняно з періодом Просвіщення, наприклад:

Revive your dead remembrance, and, oh, for pity's sake hate me not for loving long, faithfully; forgive this innocent attempt of a despairing passion and I shall die in quiet. (C. Cibber, Love's Last Shift);

Yes, I am sorry I've been behaving so mysteriously since you came. (W. Boyd, A Good Man in Africa)

Превентивні МА вибачення, за даними табл. 3.1, історично стабільно розташовані переважно у препозиції до інших МА-функцій, як у наступному прикладі, де вибачення передує неприємному повідомленню лікаря:

I'm sorry, old man, but it's acute appendicitis. (S. Lewis, Babbitt)

Їхнє розташування в інтерпозиції в структурі складних МА не перевищує 10–12 %:

Семюель Джонсон повідомляє Джеймсу Босвеллу неприємні новини:

Dear Sir, I am sorry to write you a letter that will not please you, and yet is at last what I resolve to do. (J. Boswell, The Life of Samuel Jonson)

За нашими даними, постпозиційне розташування превентивних вибачень неможливе, що пояснюється їх прагматичною функцією упередження гіпотетичного ушкодження обличчя адресата.

До інтенсифікаторів іллокутивної сили у складних МА належать адвербіалії *awfully, deeply, damn (sorry)* та маркер істинності *indeed*, вживаний переважно у ранньоновоанглійський період:

My good fellow, I respect your attachments to my excellent friend, and I am very sorry indeed, to have added to his causes for disquiet. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club)

У XVIII ст. згідно з гіпертрофованим етикетом Просвіщення вибачення поєднувалось із модальними інтенсифікаторами, числівниками, номінаціями Бога та ін. Наприклад:

Lady Wouldbe. Sir, I must, blushing, say to you I have erred, and plead your pardon. (B. Jonson, Volpone);

Meeting you here so unexpectedly, I have been unguarded: for Heaven's sake pardon me, if I have said anything to offend you. (H. Fielding, The History of Tom Jones);

I beg your ladyship ten thousand pardons: you paid me extremely liberally for the lie in question, but I unfortunately have been offered double to speak the truth. (R. Sheridan, The School for Scandal)

У нашому корпусі зафіксовані також окремі модифікатори, що знижують ступінь іллокутивної сили вибачення: *then*, що є діяхронічною константою, та *little* – у XIX–XXI ст. Наприклад:

Отелло вибачається перед Дездемоною за грубі слова:

I cry your mercy then. (W. Shakespeare, Othello);

I will never break its heart, I will be a good boy, and never do so any more; I will never be naughty again; I beg its little pardon. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

Трансформації в окремих різновидах складних МА, що містять вибачення, – складених, композитних і комплексних – пов'язані із розвитком

системи прагмасемантичних різновидів корегувальних МА вибачень. Вони утворюють нові конфігурації – історичні варіанти окремих компонентів комплексних МА.

Комплексні МА, що містять тезу-вибачення, зафіксовані протягом усіх досліджуваних темпоральних зрізів, крім ранньоновоанглійського. МА вибачення поєднуються з МА-функціями інших типів за допомогою сполучників, якісне різноманіття яких зменшується у наш час: *if, when, that* (у XVIII ст.), *if* (у XIX – XXI с.). Це співпадає із відміченою В. І. Карабаном тенденцією до зростання ролі асиндетичного зв'язку порівняно із синдетичним в сучасній англійській мові³³.

Pardon me, if I have said too much. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

You will pardon me when I assure you, that everything which I have seen or heard since I first entered this house hath conspired to raise the greatest curiosity in me. (H. Fielding, The History of Tom Jones Tom Jones);

And I beg pardon of the whole company that I assumed the person of sir Geoffrey, only to be present at the danger of this lady's being disposed of, and in her utmost exigence to assert my right to her; which, if her parents will ratify, as they once favoured my pretensions, no abatement of fortune shall lessen her value to me. (R. Steele, The Conscious Lovers)

В останньому прикладі демонструється важлива риса мовлення більш ранніх часів – наявність складної структури речення, що містить більше п'яти простих речень. На відміну від цього, довжина складних речень – МА суттєво скорочується в наш час³⁴.

Історичними варіантами комплексних МА вибачення є конфігурації з МА-функціями визнання провини, що з'являються у XVI–XVII та XIX–XXI ст. Вони утворюють складні МА у вигляді номінацій емоційного стану + визнання провини, реалізовані у прямий та непрякий спосіб (реченням з дієсловами умовного способу):

I'm sorry, gentlemen, that I have nothing you like; but if there be anything you have a particular fancy to – ... (O. Goldsmith, She Stoops to Conquer or, The Mistakes of a Night);

I'm sorry, I would have changed our date if I'd known. (G. Green, The Human Factor)

Композитні МА, стабільно низькочастотні в нашому корпусі, не підтверджують загальної тенденції до збільшення безсполучникового зв'язку окремих МА-функцій, які раніше поєднувалися сполучниками *and, yet* тощо:

³³ Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. Киев, 1989. 131 с.

³⁴ Ibid.

– Джульєта визнає свої помилки:

Juliet. ... pardon me,

And not impute this yielding to light love,

Which the dark night hath so discovered. (W. Shakespeare, Romeo and Juliet);

– Люсі вибачається за подальші слова:

Lucy. This pious charity to the afflicted well becomes your character; yet pardon me, Sir, if I wonder you were not at their trial. (G. Lillo, The London Merchant, or The History of George Barnwell)

У наш час зв'язок здійснюють сполучники *but*, *and*, які уводять МА-функцію, що слугує виправдовуванням і функціонує як обґрунтування вибачення. Наприклад:

Містер Тутс вибачається, що повів себе безцеремонно:

'You'll excuse me, Sir', said Mr. Toots, holding his forehead, 'but I'm at present in that state that my brain is going, if not gone, and anything approaching to politeness in an individual so situated would be a hollow mockery'. (Ch. Dickens, Dombey and Son);

Forgive the beaver, but it's rather important at the moment. (E. Waugh, Decline and Fall)

У межах складених МА з простими МА вибачення-функціями найбільш помітні історичні трансформації у звертаннях, які, за нашими даними, чисельно скорочуються майже вдвічі та зазнають якісного варіювання. Так, у ранньомовноанглійський період вибачення, як правило, супроводжуються звертаннями *madam*, *sir*, *my (worthy) lord*:

– Меркаде неприємно приносити погані новини:

Mercade. I am sorry, madam; for the news I bring is heavy in my tongue. (W. Shakespeare, Love's Labour's Lost);

– Леонато привертає увагу товариша:

Leonato. O, I cry you mercy, friend; go you with me, and I will use your skill. (W. Shakespeare, Much Ado About Nothing);

Tamora. My worthy lord, if ever Tamora Were gracious in those princely eyes of thine, Then hear me speak in indifferently for all; And at my suit, sweet, pardon what is past. (W. Shakespeare, Titus Andronicus)

Слід наголосити, що складені МА вибачення, як свідчать наші приклади, не поєднуються з гонорифічними кодифікованими звертаннями типу *your highness*, *my most loving liege* тощо, які, за даними В. І. Карабана³⁵ та І. С. Шевченко³⁶, є характерною ознакою МА інших типів. Пояснення цього вбачаємо у принципі мовної економії –

³⁵ Карабан В. І. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. Киев, 1989. 131 с.

³⁶ Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв.: монография. Харьков, 1998. 168 с.

і вибачення, і звертання належать до стратегій ввічливості (за П. Браун та С. Левінсоном, це відповідно стратегії N6 та P4³⁷), тож їх одночасне вживання є перебільшенням.

У складених МА вибачення, починаючи з періоду Просвіщення, функціонування звертань відповідає загальній тенденції історичного варіювання МА: кодифіковані звертання характерні для XVIII ст., а звертання на ім'я або з номінацією родинних та дружніх відносин тощо – для XIX–XX ст. Наприклад,

Sir Peter. *Your ladyship must excuse me; I'm called away by particular business.* (R. Sheridan, *The School for Scandal*);

Perhaps; but then, if you'll forgive my saying so, you're not very particular about your boots, are you, old man? (E. Waugh, *The Sword of Honour Trilogy*)

У межах складених МА з простими МА вибачення-функціями найбільш помітні зміни збігаються із загальними змінами мовленнєвого етикету у бік його спрощення: від вишуканих етикетних вибачень XVI–XVIII ст. до мовленнєвих стереотипів сучасного мовлення (*I am sorry; Forgive me* тощо), пор.:

Charmian. *By your most gracious pardon, after you.* (W. Shakespeare, *Antony and Cleopatra*);

'I am sorry, Anna', she said. 'Let us not speak of it'. (Dickinson J. *The Lightstep*)

Таким чином, історичними константами для складних МА вибачення є три типи цих МА, у той час як їхні конфігурації, засоби модифікації іллокутивної сили зазнають історичного варіювання.

ВИСНОВКИ

У процесі історичного розвитку зміни відбуваються майже в усіх аспектах МА вибачення. Їх підґрунтя сягає соціально-етичних засад вибачення. Як етикетний засіб та корегувальний елемент системи ввічливості дистанціювання вибачення зазнає варіювання разом із змінами в британському етосі у напрямку від позитивно-домінантного етосу у XVI ст. до негативно-домінантного у XXI ст.

До важливих змін у системі МА вибачення належить історичне варіювання ретроспективних корегувальних МА вибачення таких різновидів як прохання про вибачення, номінація емоційного стану, виправдовування (аргументація) – діахронічних констант. Воно також проявляється у появі прагмасемантичного різновиду визнання провини (в XVI–XVII та XIX–XXI ст.) та різновиду обіцянки виправитися (в XIX–XXI ст.) – діахронічних змінних.

³⁷ Brown P. *Politeness: Some universals in language use.* London, New York etc. : CUP, 1987. 345 p.

Протягом досліджуваного періоду МА вибачення реалізуються прямим або непрямим способом за допомогою різних семантико-синтаксичних конструкцій. Єдиним різновидом, який може реалізуватися обома способами в англомовному дискурсі XVI–XXI ст., є прохання про вибачення; всі інші різновиди здатні передаватися виключно непрямом.

В МА-корегувальних вибаченнях простежується історична тенденція до скорочення кількісного складу домінанти їх прагмасемантичного поля та значного зростання центру, а також збільшується набір конфігурацій кластерів деяких прагмасемантичних різновидів МА вибачення, які подаються окремими висловленнями у межах дискурсивного ходу мовця (три конфігурації у XVI ст. –десять у XXI ст.)

Характерною особливістю історичного варіювання превентивних МА вибачення у XIX–XXI ст. стає зміна якісного складу прислівників-інтенсифікаторів.

У складних МА вибачення у досліджуваній період помітними є зміни в локутивному аспекті та спостерігається поява МА вибачення у постпозиції у тих актах, де раніше вони функціонували як препозитивні.

АНОТАЦІЯ

У роботі аналізуються тенденції історичних змін соціально-етичного підґрунтя вибачення в британському соціумі та простежуються напрямки варіювання окремих аспектів простих мовленнєвих актів вибачення та їх функціонування у складних мовленнєвих актах в англомовному дискурсі.

Обраний об'єктом вивчення мовленнєвий акт вибачення є предметом розгляду з точки зору його прагмалінгвістичних характеристик як системи, що демонструє історичне варіювання у дискурсі. Динамічні процеси комунікації розглядаються як результат саморозвитку мови та зміни комунікативних потреб, зумовлених динамікою соціуму та культури. Виявлені постійні та змінні елементи мовленнєвих актів та визначені тенденції історичного варіювання окремих підтипів і прагмасемантичних різновидів мовленнєвого акту вибачення.

Література

1. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

2. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетров. ун-ту економіки і права, 2007. 364 с.

3. Фуко М. Археологія знання. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 331 с.
4. Brown P., S. Levinson. Universals in language usage: Politeness phenomena. In E. Goody (Ed.), *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. P. 56–310.
5. Лотман Ю. М. Избранные статьи: в 3 т. Таллинн, 1993. Т. 3. 495 с.
6. Jacobson M. Apologies and Apologetic Altitude in Early Modern English. *Nordic Journal of English Studies*. 2004. V. 3. P. 187–204.
7. Himmelfarb G. The De-moralization of Society Victorian Virtues to Modern Values. London : IEA, 1995. 309 p.
8. Disraeli B. Speeches April 3, 1872. *The Nineteenth Century Constitution, 1815–1914: Documents and Commentary*. D. : CUP, 1969. P. 39–50.
9. Ruskin J. Lamp of Memory. The Seven Lamps of Architecture. – London : Everyman, 1956. P. 180–194.
10. Фролова И. Е. Лингвистическая конфликтология. К проблеме статуса. *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. 2003. № 586. С. 56–61.
11. Meier A. J. Apologies : What Do We Know? *International Journal of Applied Linguistics*. 1998. V. 8 (2). P. 215–231.
12. Brown R., Gilman A. Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*. 1989. V. 18. P. 159–212.
13. Kopytko R. Polite Discourse in Shakespeare's English. Poznan : Wydawnictwo naukowe UAM, 1993. 122 p.
14. Морозова І. І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2004. 20 с.
15. Верба Л. Г., Карабан В. И., Алексеенко Л. П. Обsoleteлизация и другие исторические изменения директивных речевых актов (на материале произведений В.Шекспира). *Формально-семантические корреляции языковых единиц*. Киев : УМК ВО, 1989. С. 13–19.
16. Нагайчук В. В. Эволюция иллокутивных глаголов в английском языке XVI–XX веков : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Киев, 1993. 194 с.
17. Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. Київ : Вища школа, 1991. 270 с.
18. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ : Либідь, 1995. С. 84–90.
19. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. Киев, 1989. 131 с.
20. Brown P. Politeness: Some universals in language use. London, New York etc. : CUP, 1987. 345 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

21. Addonia S. M. Y. The consequences of love. London : Chatto & Windus Random House, 2008. 287 p.
22. Beecher-Stowe H. Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly. New York etc. : Penguin books, 1986. 629 p.
23. Boswell J. The Life of Samuel Johnson. L. : Everyman's library, 1992. 1278 p.
24. Boyd W. A Good Man in Africa. New York etc. : Penguin Books, 1982. 312 p.
25. Cibber C. Love's Last Shift. *Representative British Dramas from Dryden to Sheridan*. N. Y. : Oxford UP, 1934. P. 207–246.
26. Collins W. The Law and the Lady. Oxford: Oxford University Press, 2008. 496 p.
27. Collins W. The Moon Stone. London : Penguin Books, 1994. 464 p.
28. Collins W. The New Magdalen. London : Penguin Books, 1994. 212 p.
29. Davies H. H. The Mollusc. *Contemporary plays: Sixteen plays from the recent drama of England and America*. Boston etc. : The Riverside Press, 1925. P. 173–207.
30. Defoe D. Moll Flanders. London : Everyman's library, 1991. 338 p.
31. Dickens Ch. Dombey and Son. London : Everyman's library, 1994. 889 p.
32. Dickens Ch. Nickolas Nickleby. London : Everyman's library, 1993. 843 p.
33. Dickens Ch. The Posthumous Papers of Pickwick Club. London : Everyman's library, 1998. 813 p.
34. Dickinson J. The Lightstep. London : David Fickling Books, 2008. 520 p.
35. Fielding H. The History of Tom Jones. M. : Cooper, publishing society of foreign workers of the USSR, 1936. 926 p.
36. Galsworthy J. The Silver Box. *Representative British Dramas*. Boston: Little, Brown and Company, 1931. P. 503–537.
37. Gay J. The Beggar's Opera. *Eighteenth-Century Plays*. New York : Random House, 1952. P. 179–237.
38. Goldsmith O. She Stoops to Conquer or, The Mistakes of a Night. *Eighteenth-Century Plays*. New York : Random House, 1952. P. 343–407.
39. Granville-Barker H. The Voysey Inheritance. *Contemporary plays: Sixteen plays from the recent drama of England and America*. Boston etc. : The Riverside Press, 1925. P. 29–86.
40. Green G, The Human Factor. London : Penguin books, 2008. 288 p.
41. Hankin St. J. The Cassilis Engagement. *Representative British Dramas*. Boston : Little, Brown and Company, 1931. P. 539–577.
42. Hardy T. Tess of the d'Urbervilles. London : Everyman's library, 1991. 472 p.
43. Jones C., Jones K., Buhring J. Not Without My Sister. London : Harper Collins Publishers, 2008. 416 p.

44. Jonson B. Bartholomew Fair. *Two comedies*. M. : Higher School, 1978. P. 108–218.
45. Jonson B. Volpone. *Two Comedies*. M. : Higher School, 1978. P. 4–107.
46. Lillo G. The London Merchant or, The History of George Barnwell. *Eighteenth-Century Plays*. New York : Random House, 1952. P. 287–341.
47. Scott W. Rob Roy. Penguin Popular Classics, 1995. – 501 p.
48. Shakespeare W. A Midsummer Night's Dream London : Longman Group Ltd, 1965. 205 p.
49. Shakespeare W. Hamlet. W. *Shakespeare Tragedies*. London : Everyman's library, 1992. P. 1–151.
50. Shakespeare W. Macbeth. M. : Progress Publishers, 1977. 253 p.
51. Shakespeare W. Othello. W. *Shakespeare Tragedies*. L. : Everyman's library, 1992. P. 153–285.
52. Shakespeare W. Richard III. London : Longman Group Ltd, 1967. 256 p.
53. Shakespeare W. Romeo and Juliet. M. : Higher School Publishing House, 1972. 126 p.
54. Shakespeare W. The Complete Works (ed. by P. Alexander). London, Glasgo : Collins, 1964. 1376 p.
55. Shakespeare W. The Winter's Tale. Берлин : Директ-Медиа, 2015. 147 с.
56. Shaw B. Caesar and Cleopatra. *Three Plays for Puritans*. Penguin books, 1967. P. 127–254.
57. Sheridan R. B. The Rivals. *Eighteenth-Century Plays*. New York : Random House, 1952. P. 409–484.
58. Sheridan R. B. The School for Scandal. M.: Foreign Languages Publishing House, 1949. 92 p.
59. Sherriff R. C. Journey's End. *Famous plays of today*. London : Victor Gollancz LTD, 1929. P. 9–136.
60. Steele R. The Conscious Lovers. *Eighteenth-Century Plays*. N. Y. : Random House, 1952. P. 109–178.
61. Waugh E. Brideshead Revisited L. : Everyman's library, 1993. 315 p.
62. Waugh E. Decline and fall / E. Waugh. L. : Everyman's library, 1993. 185 p.
63. Waugh E. The Sword of Honour Trilogy. L. : Everyman's Library: Contemporary Classics, 1994. 760 p.

Information about the author:

Burenko Tetiana Mykolaivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor

at the Department of English Philology and Linguodidactics

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine